

TER INLEIDING

De bundel die u in handen heeft, is een verzameling bijdragen van predikanten en aalmoezeniers bij de Nederlandse krijgsmacht en enkele hoogleraren die de geestelijke verzorging bij de krijgsmacht als aandachtsgebied hebben. Zij reflecteren op uiteenlopende Bijbelse teksten waarin allerlei vormen van geweld voorkomen en doen dat vanuit hun bijzondere ervaring binnen de krijgsmacht. Het perspectief dat zij bieden is geen strikt militair perspectief, maar het perspectief van een beroepsgroep met een unieke positie binnen de militaire wereld van de krijgsmacht. Namens hun kerkgenootschappen zijn zij gericht op de geestelijke begeleiding van militairen, veteranen en hun thuisfront. Daarnaast hebben zij als taak om bij te dragen aan de moraliteit van de krijgsmacht en geven zij gevraagd en ongevraagd advies aan leidinggevend en de organisatie als geheel. De predikant of aalmoezenier draagt weliswaar het uniform van een militair, maar is feitelijk een burger en draagt geen wapen. Onder de Conventies van Genève heeft hij/zij de status van non-combattant. Deze beschermde status maakt het mogelijk dat te allen tijde geestelijke zorg kan worden gegeven aan militairen in oorlogssituaties.

De overdenkingen in deze bundel geven een impressie van de wijze waarop de auteurs vanuit hun ervaringen bij de krijgsmacht, die een geweldsmandaat heeft, teksten in de Bijbel lezen waarin geweld voorkomt. Ook beschrijven zij wat hen opvalt en tot welke vragen en inzichten hen dat brengt. Het doel van deze bundel is dat zij iets laat zien van de wisselwerking tussen geweldsteksten in de Bijbel en de wereld van de geestelijk verzorger bij de krijgsmacht. Op deze manier wil de publicatie een bijdrage leveren aan de bezinning op vragen van veiligheid en vrede, de rol van de krijgsmacht vanuit christelijk perspectief en de betekenis van geestelijke verzorging in organisaties met een geweldsmandaat, zoals de krijgsmacht en de politie. De bundel biedt echter geen afgeronde

visie op de legitimatie van geweld of een diepgaande exegese van de behandelde teksten. De bundel heeft ook niet tot doel om een volledig beeld te geven van wat er in de krijgsmacht gebeurt.

VEILIGHEID EN GEWELD IN EEN VERANDERENDE WERELD

Het verschijnen van deze bundel is een teken aan de wand. De wereld lijkt in hoog tempo te veranderen. Geopolitieke verhoudingen zijn in beweging gekomen, met als gevolg dat het thema veiligheid veel aandacht krijgt. Dat leidt wereldwijd en ook in Nederland tot een grotere nadruk op de bescherming van het eigen grondgebied en dat van bondgenoten, en een voorziene groei van de krijgsmacht met bijbehorende grootschalige investeringen in Defensie. In scenario's wordt serieus rekening gehouden met het uitbreken van een grootschalig conflict.

Dat alles voltrekt zich nog geen eeuw na de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog en het ontstaan van organen die de internationale rechtsorde moesten bewaren. Anno 2026 lijkt die rechtsorde te wankelen, staan geopolitieke verhoudingen op scherp en is militair geweld dagelijks in het nieuws. Voor militairen betekent dit dat zij ingezet worden om geweld uit te oefenen, dat zij getuige zijn van geweld en zelf ook geweld ondergaan, met alle gevolgen van dien.

INVLOED OP HET DENKEN VAN DE KERK

De christelijke traditie heeft zich intensief beziggehouden met de vragen van geweld, oorlog en vrede. In deze traditie zijn twee hoofdlijnen te vinden. Enerzijds wordt die traditie gekenmerkt door een radicale inzet voor vrede en de weigering om geweld te gebruiken. Die houding bracht christenen, zeker in de eerste eeuwen, in een kwetsbare positie en leidde niet zelden tot uitsluiting en de dood als martelaar. Christelijk pacifisme heeft oude papieren, maar dat geldt ook voor de zogenaamde traditie van de rechtvaardige oorlog, waar de naam van Augustinus mee is verbonden (354-430 n.Chr.). Als vertegenwoordiger van deze tweede

hoofdpijn binnen de christelijke traditie, formuleerde Augustinus een aantal randvoorwaarden voor de inzet van geweld. Hij heeft daarmee blijvende invloed gehad op het denken van de kerk en ver daarbuiten. Anders dan vaak wordt gedacht, was het niet zijn doel om oorlog in het algemeen te rechtvaardigen, maar juist om vanuit een op vrede gerichte overtuiging de oorlog zo veel mogelijk te voorkomen en te beperken.

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft de kerkelijke traditie, zoals die bijvoorbeeld vorm kreeg in het conciliaire proces van de World Council of Churches, zich nadrukkelijk ingezet voor waarden als gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping. In onze tijd zien we een hernieuwde belangstelling voor vragen van oorlog en vrede. Dat zien we aan initiatieven om de vredesbeweging leven in te blazen, maar ook aan de vragen die aan de geestelijke verzorging bij Defensie worden gesteld. Dat zijn informatieve vragen over wat er binnen de krijgsmacht gebeurt en wat het werk van de geestelijke verzorging inhoudt, maar daarnaast ook theologische vragen en soms praktische vragen over wat een kerkelijke gemeenschap kan doen om zich voor te bereiden op een conflict of crisissituatie.

DE BIJBEL EN HET THEMA GEWELD

De Bijbel is een verrassend realistische verzameling boeken als het om geweld gaat. In zeer uiteenlopende contexten is het geweldsthema prominent in de Bijbel aanwezig. Wie de Bijbel openslaat, wordt al in Genesis 4 geconfronteerd met de moord van een man door zijn broer. In andere teksten wordt geweld tegen vrouwen en tegen minderheden beschreven. In de historische boeken lezen we uitgebreid over allerlei oorlogsverwikkelingen. Regelmatig wordt daarbij gesproken over de 'heilige oorlog' en wordt God zelf een 'krijgshoofd' genoemd. In de Psalmen geven de dichters uitdrukking aan hun vrees voor het geweld van de vijand en roepen zij om hulp. Profeten wijzen op machtsmisbruik en kwaadaardige bondgenootschappen, maar houden ons ook vredesvisioenen voor. Ook in het Nieuwe Testament komen we allerlei vormen van geweld tegen,

maar tevens de opdracht tot liefde voor de vijand. Jezus sterft de kruisdood tussen misdadigers. Uitgebreid wordt geschreven over de vervolgingen die de christelijke gemeente ondergaat. In het laatste boek van de Bijbel, de Openbaring van Johannes, staat de volharding van de vervolgte kerk centraal, terwijl ondertussen de strijd tegen het veelkoppige monster van het kwaad voortgaat tot in de hemelse gewesten.

Deze korte opsomming maakt duidelijk dat we geweld veelvuldig tegenkomen in de Bijbel, misschien wel meer dan ons lief is. De geweldsteksten confronteren ons met een pijnlijke kant van het leven en van onszelf, en wellicht ook met eigen ervaringen van beschadigd worden. De rauwheid van het geweld of de schijnbare vanzelfsprekendheid waarmee in de Bijbel over geweld wordt geschreven, kan gemakkelijk tegen de borst stuiten en roept op zijn minst ongemak of onbegrip op. Tegelijkertijd maken juist deze teksten duidelijk dat de Bijbel dicht bij de concrete ervaringen van mensen staat. De Bijbel biedt geen pasklaar antwoord op geweld en geeft geen oppervlakkige troost voor wie de pijnlijke gevolgen van geweld moeten dragen. De Bijbel is ontwapenend eerlijk als het over kwade krachten in ons en buiten ons gaat, maar weet daarnaast diepgaande inspiratie en houvast te bieden voor wie zoeken naar perspectief en hoop voorbij het geweld.

PUBLICATIE

In deze bundel proberen de auteurs eerlijk onder ogen te komen welke vragen en welk ongemak geweldsteksten kunnen oproepen, en gaan zij op zoek naar de zeggingskracht van deze teksten in onze tijd.

De bijdragen aan deze bundel hebben een vaste opzet. Iedere auteur bespreekt een Bijbelse passage of een thema en brengt vervolgens eigen inzichten vanuit de krijgsmacht naar voren. Zoals gezegd wil de bundel een bijdrage leveren aan de bezinning van met name kerken en christenen over thema's van geweld,

oorlog en vrede. Daarom zijn aan het eind van elke bijdrage enkele gespreksvragen opgenomen. Daarnaast is het mogelijk om de protestantse en rooms-katholieke geestelijke verzorging bij Defensie te benaderen voor gespreksavonden of lezingen over de onderwerpen van deze uitgave.

De unieke positie van de dominee en de aalmoezenier bij Defensie brengt met zich mee dat hij of zij vaak een dubbele loyaliteit ervaart, namelijk richting de eigen kerkelijke gemeenschap en traditie én richting de militairen met wie zij werken en de organisatie als geheel. De geestelijk verzorger bevindt zich met zijn of haar bijzondere opdracht in een spanningsvolle situatie. In diverse artikelen komt deze spanning aan het licht. Daarbij is belangrijk te benadrukken dat de auteurs hun bijdragen op persoonlijke titel hebben geschreven. Zij brengen hun eigen ervaringen met de militaire wereld naar voren en representeren daarmee op geen enkele manier de defensieorganisatie.

De spanning heeft niet alleen te maken met de positie van de geestelijk verzorger bij de krijgsmacht, maar wordt ook veroorzaakt door het gegeven dat er daadwerkelijk iets op het spel staat als we nadenken over thema's als geweld, oorlog en vrede. Hoe vinden we houvast in een wereld die snel lijkt te veranderen en weinig zekerheid biedt voor de toekomst? Kan de Bijbel daarin richting geven voor ons handelen, kan zij hoop en verwachting wekken?

De titel van deze publicatie is ontleend aan Zacharia 4:6. Daarin hoort de profeet de woorden: 'Niet door kracht en niet door geweld, maar door Mijn Geest' (hsv). Met deze woorden erkent de Bijbel het streven van de mens om met kracht en geweld zijn doel te bereiken, maar getuigt zij van het geloof dat onze hoop en verwachting liggen in Gods aanwezigheid, in de inspiratie van zijn Geest en in de vrede die Hij alleen kan schenken.

Kees Jan Rodenburg en Anne Pier van der Meulen

INNERLIJKE STRIJD

Anne Pier van der Meulen

GENESIS 32

Het was nog nacht toen Jakob opstond en de Jabbok overstak op een doorwaadbare plaats, samen met zijn beide vrouwen, zijn twee bijvrouwen en zijn elf zonen. Nadat hij hen over de rivier had geholpen, bracht hij ook al zijn bezittingen naar de overkant. Maar zelf bleef hij achter, helemaal alleen, en er worstelde iemand met hem totdat de dag aanbrak. Toen de ander zag dat hij het niet van hem kon winnen, raakte hij Jakobs heup aan, en daardoor raakte Jakobs heup tijdens die worsteling ontwricht. Toen zei de ander: 'Laat mij gaan, het wordt al dag.' Maar Jakob zei: 'Ik laat u niet gaan tenzij u mij zegent.' De ander vroeg: 'Hoe luidt je naam?' 'Jakob,' antwoordde hij. Daarop zei hij: 'Voortaan zal je naam niet Jakob zijn maar Israël, want je hebt met God en mensen gestreden en je hebt gewonnen.' Jakob vroeg: 'Zeg me toch uw naam.' Maar hij kreeg ten antwoord: 'Waarom vraag je naar mijn naam?' Toen zegende die ander hem daar. Jakob noemde die plaats Peniël, 'want,' zei hij, 'ik heb oog in oog gestaan met God en toch is mijn leven gered.' Zodra hij bij Penuel was overgestoken, ging de zon over hem op. Jakob liep mank. Omdat de ander hem had aangerakt bij de spier die boven het heupgewricht ligt, eten de Israëlieten de heupspier niet, tot op de dag van vandaag.

(Gen. 32:23-33)

STRIJD EN GEWELD

In Genesis lezen wij verhalen waarin geweld een rol speelt. Al vrij snel is te lezen over de broedermoord (Gen. 4), de moord van Kaïn op Abel. De moord van de ene op de andere mens. Een verhaal dat de onderlinge jaloezie, wrovel en wrok benadrukt die mensen naar elkaar toe kunnen voelen. Ook aan God wordt geweld toegeschreven. Er is sprake van een zondvloed die door God gewild zou zijn. De mensheid werd als slecht gezien en moest, op Noach en zijn familie na, weggevaagd worden. Genesis kent eveneens een verhaal van eerwraak, nadat Dina, dochter van Lea en Jakob, verkracht was. In het vervolg van andere Bijbelse boeken wordt geweld door de auteurs geduid als middel van God om onrechtmatigheden en afgoderij te straffen en het volk Israël weer op het rechte pad te krijgen. Visies die passen in het toenmalig mens- en godsbeeld.

Interessant is dat er in Genesis ook een verhaal tevoorschijn komt, dat weliswaar over geweld gaat, maar het thema op een geheel andere wijze benadert en beschrijft. Het gaat in het verhaal van Jakob aan de Jabbok (Gen. 32:23-33) niet over geweld tussen personen of volken, maar over de innerlijke strijd die een mens levert. Het handelt hier over de innerlijke worsteling die in een mens kan leven. Het gaat over het gevecht van iemand met zichzelf en met God.

Het is volgens het verhaal een strijd die littekens nalaat. Elke innerlijke strijd laat littekens na, die zich op verschillende wijzen kunnen manifesteren. Het kan betekenen dat je innerlijke schade oploopt, waardoor je moeilijker verbinding kunt maken met anderen. Of het kan zijn dat je vanwege schade aan jouw ziel cynischer en sceptischer naar de wereld om je heen gaat kijken. Het kan eveneens betekenen dat je na het gevecht moeilijker vooruitkomt in het leven, moeilijker nieuwe stappen zet, zoals in het verhaal van Jakob. Jakob, die voortaan Israël genoemd zal worden, loopt na het gevecht mank. Jakob is immers ook niet ongeschonden uit zijn innerlijke strijd gekomen. Hij heeft er iets aan overgehouden.

MORELE VERWONDING

In de militaire context zijn er vele mensen als Jakob. Zij hebben in oorlogssituaties verkeerd, ze hebben gezien hoe wreed mensen met elkaar kunnen omgaan. Zij hebben in Afghanistan gezien hoe vernederend lokale autoriteiten met kinderen kunnen omgaan en hoe achteloos vrouwen behandeld kunnen worden. Ze hebben gezien waartoe mensen, en misschien ook zichzelf, in staat zijn. Sommige militairen komen niet ongeschonden uit het gevecht. Zij houden er iets aan over. Zij hebben gevochten met het idee vrede en veiligheid te bieden en zijn gedesillusioneerd teruggekomen. Vooral bij thuiskomst speelt het innerlijke gevecht dan op. Dit kan ten koste gaan van relaties, familiebanden en fysieke en geestelijke gezondheid. Er zijn vele Jakobs aan de Jabbok.

Binnen de krijgsmacht spreken wij in dit verband over morele verwonding. Militairen die lijden aan deze verwonding hebben schade aan de ziel opgelopen. Hun normen- en waardenkader is tijdens hun uitzending zodanig aangetast, dat zij schuld- en schaamtegevoelens hebben ontwikkeld. Zij hebben bijvoorbeeld gezien dat jonge jongens werden misbruikt door bevriende krijgsheren, zonder dat zij hier iets tegen konden of mochten doen. Of zij mochten geen medische hulp bieden aan hulpbehoevende Afghanen, omdat de eigen troepen in geval van medische hulp en ondersteuning voorgaan. Thuisgekomen van de missie blijven deze morele kwesties hen knellen. Het laat deze militairen niet los dat zij niet hebben kunnen geven en brengen wat zij hadden gewild. Hun rechtvaardigheidsgevoel is aangetast door wat zij hebben gezien. In het dagelijkse leven van militairen kan dit tot slapeloosheid, inactiviteit, somberheid, maar ook tot scepsis en cynisme leiden. Deze 'littekens' zijn er in verschillende vormen en grootte.

STRIJD IN EIGEN ZIEL

Uiteraard zijn innerlijke gevechten niet voorbehouden aan mensen binnen de krijgsmacht. Zou het niet zo zijn dat ieder mens zijn of haar eigen strijd heeft uit te vechten? Ieder mens kent

terugkerende patronen in zijn of haar leven die bevochten moeten worden. Ieder mens kent hardnekkige gewoontes die bestreden moeten worden. Ieder mens heeft daarnaast eigenschappen die een goede omgang met anderen in de weg staan. En ten slotte, in de worsteling zal ieder mens omgang moeten vinden met de Eeuwige. Ook deze strijd kan vele vormen aannemen. Je wilt God misschien wel aanklagen vanwege een te grote afwezigheid, of misschien ook omdat het leven heel anders verloopt dan jij voor ogen had. Misschien vind je God wel tekortschieten, of vind je dat je zelf tekortschiet ten opzichte van God. In onze ziel kan zich veel strijdgewoel afspelen.

Tegelijkertijd plaatsen wij strijd en geweld vaak buiten onszelf. Wij hebben het bij het spreken van geweld vaak over oorlog en terreur, of over geweld op straat, tussen groeperingen of over huiselijk geweld. Hier kunnen wij gemakkelijk afstand van nemen door te zeggen dat wij hier niet aan deel willen nemen of hier niet mee bezig willen zijn. Dat wij ons verre willen houden van dit type geweld of het zelfs verachten.

Dat afstand nemen gaat niet meer als wij kunnen erkennen dat het geweld ook in onszelf zit. Als wij kunnen erkennen dat er een gewelddadigheid in ons huist, die niet alleen onszelf kan vernietigen, maar ook de ander. Het verhaal van Jakob aan de Jabbok haalt ons weg van gemakkelijke veroordelingen van geweld, maar laat zien dat wij zelf onze eigen weg moeten vinden met de strijd die woedt in onze eigen ziel. Zo'n strijd kan 'een hele nacht' duren. Pas als de strijd naar het einde gaat, verschijnt het daglicht weer. Jezelf kennen, erkennen en omgaan met al jouw donkere zijden en vragen richting God kan voelen als een nachtelijk gevecht. 'De grootste en langste reis die wij te maken hebben, is de reis naar binnen,' zei oud-vn-secretaris-generaal Dag Hammarskjöld.

DE WEG VAN JAKOB

De strijd die Jakob heeft te voeren, vindt haar oorsprong in het verleden. Het is beschreven in Genesis. Wij kennen de over-

bekende verhalen. Jakob pakt op sluwe wijze het eerstgeboorterecht van zijn broer Esau af. Hij ontvangt de zegen van zijn vader Isaak, wederom ten koste van zijn broer, en hij vertrekt naar Paddan-Aram, naar het Overjordanse, waar zijn oom Laban woont. Hier gaat hij op zoek naar een echtgenote. Voordat Jakob naar Paddan-Aram vertrekt, heeft hij dus al een zware morele last te dragen. Hij heeft gehandeld in eigenbelang en is schuldig aan het verraad van zijn broer en vader. En dan gaat hij op weg om een echtgenote te vinden. Op zijn weg naar zijn oom Laban rust hij uit in de woestijn. Hier komen wij terecht bij een verhaal van dezelfde aard als het verhaal van Jakob bij de Jabbok. Je zou het een parallelverhaal kunnen noemen. In de woestijn droomt Jakob over een ladder waar engelen bij opstijgen en afdalen. Ook ziet hij in zijn droom God die hem de belofte doet: 'Ik ben de HEER, de God van je voorvader Abraham en de God van Isaak. Het land waarop je nu ligt te slapen zal Ik aan jou en je nakomelingen geven. Je zult zo veel nakomelingen krijgen als er stof op de aarde is. Ikzelf sta je terzijde, Ik zal je overal beschermen.'

Op weg naar zijn oom Laban hoort Jakob ondersteunende, bemoedigende, hoopvolle woorden. In zijn eenzaamheid in de woestijn ontvangt hij het gevoel dat God hem terzijde staat. Hij was zagezegd even in het huis van God, in Betel, en aan de poort van de hemel. Aan het eind van deze perikoop, spreekt Jakob ook al over zijn terugkeer naar zijn familie, terwijl hij nog aan het begin van zijn reis staat: 'Als ik veilig terugkeer bij mijn verwanten, dan zal de HEER mijn God zijn.'

Bij het oversteken van de Jabbok staat hij aan het begin van zijn terugkeer. Hij is rijk en welvarend geworden en heeft een familielevens opgebouwd. Hij is een gezegend mens. Maar nu gaat hij zijn broer Esau ontmoeten, doodsbang is hij voor de confrontatie. Geteisterd door schuldgevoelens, geteisterd door het bedrog dat hij heeft gepleegd. Jakob heeft zijn zoenoffers al klaarstaan om Esau gunstig te stemmen, maar innerlijk heeft hij nog een strijd te gaan. Hij moet zichzelf onder ogen zien als mens. Een mens die

bedriegt, een mens die vaak voor zichzelf kiest, een mens die een strijd heeft te leveren om zichzelf te leren kennen. Een mens die zichzelf en God onder ogen moet komen. De strijd duurt een nacht lang.

Aan het eind van de worsteling gloort er weer licht. Jakob wordt gezegend, net als toen bij Betel. Opnieuw krijgt de plek een naam, Peniël: 'Ik heb oog in oog gestaan met God en toch is mijn leven gered.' In het verhaal heeft Jakob met een onbekende gestreden, wat later door de auteur geduid wordt als een strijd met God. Hij heeft gestreden en is toch in leven gebleven. Kennelijk was het een strijd van leven op dood. Wat was dit voor een soort strijd? Heeft Jakob God onvoldoende een plaats gegeven in zijn leven? Heeft hij God tekortgedaan in zijn leven? Speelde er wroeging over zijn bedrog uit eerdere fases van zijn leven? In de nachtelijke strijd spande het er in elk geval om. Jakob komt dan ook niet ongeschonden uit de strijd met God.

OPGEBOUWD ZELFBEELD

Oog in oog komen met je diepste zelf, met je diepste kern ten overstaan van God is risicovol. Je moet misschien wel afrekenen met jouw eigen opgebouwde zelfbeeld. Je moet misschien wel korte metten maken met zorgvuldig opgebouwde ideeën over jezelf. Je komt er misschien ook achter dat veel van jouw mooie bedoelingen, goedbedoelde daden of positieve woorden, ingegeven zijn door wensen en verlangens die met jezelf te maken hebben. Je ontdekt misschien ook dat agressiviteit jegens anderen een oorsprong vindt in jezelf.

Dit onderkennen is een hard gelag. Het is ook risicovol. Jouw zelfbeeld kan omvergegooid worden. De agressiviteit die je misschien richting anderen voelde, kan dan ook naar binnen slaan. Het kan je hardvochtig naar jezelf maken, of je raakt juist lamgeslagen, verlamd of depressief.

Het verhaal van Jakob aan de Jabbok maakt duidelijk dat strijd ook in onszelf zit. Ook als wij met anderen strijden, strijden wij

vaak met onszelf. De erkenning van deze innerlijke strijd en het doormaken van deze strijd, die als een nacht kan voelen, is alleen niet het sluitstuk van het verhaal. Want de dag breekt weer aan, de mens wordt gezegend, de rivier wordt overgestoken, de toekomst wordt weer tegemoet getreden. Er ligt een ontmoeting in het verschiet, de ontmoeting met Esau, waarin een deel van het barre verleden opgeruimd kan worden. De nachtelijke, innerlijke strijd was onontkoombaar, maar schept ruimte om de toekomst tegemoet te treden.

GESPREKSVRAGEN

- Op welk terrein in jouw leven herken je innerlijke worsteling?
- Breng je deze worsteling ook in verband met God?

OVER DE AUTEUR

Ds.dr. **Anne Pier van der Meulen** is predikant bij de Protestantse Kerk in Nederland en als Coördinator Morele Vorming in landelijke dienst bij de Diensten Geestelijke Verzorging.